

दूरदर्शनचा कुमारावस्थेतील विद्यार्थ्यांच्या मानसिक आरोग्यावर होणाऱ्या परिणामांचा अभ्यास

डॉ. शेख एस. जे.,

प्राचार्य,

शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, चोपडा

ता. चोपडा जि. जळगांव

प्रस्तावना :-

सध्या समाजाची आधुनिकतेकडे वळण्याची गती जलद झाली आहे. कधी नव्हे एवढा प्रचंड तांत्रिक विकास होत आहे की, त्याचा विचार करणे कठीण झाले आहे. पूर्वी लहानपणी मूले विविध खेळ खेळायची उदा. गोट्या, विटीदांडू, लगोरी, लपाछपी, लंगडी इ. आज मात्र असे चित्र दुर्मिळ झाले आहे. सर्वत्र मुलांच्या वागण्या बोलण्यात परिपक्वता दिसून येते. पालकही या स्पर्धेच्या युगात मुलांना लवकरात लवकर मोठे व प्रौढ करण्यामागे लागले आहेत. बरेच जण याला आधुनिकीकरण व जागतिकीकरणाचा प्रभाव म्हणतात. वास्तविक पाहता जर आपण गांभिर्याने पाहिले तर असे लक्षात येईल की, सामाजिक वातावरणातील विविध घटक तर विद्यार्थ्यांना प्रभावित करतातच पण त्याचबरोबर प्रसारमाध्यमांचा सर्वात जास्त प्रभाव आज सर्वत्र दिसून येत आहे.

एकंदरीत कुमारावस्था सारख्या नाजूक वळणावर विद्यार्थ्यांवर दूरदर्शन हे सर्वात अधिक परिणाम करणारे साधन आज मानले जाते. कुमारावस्थेत विद्यार्थ्यांचे वागणे व बोलणे सतत बदलत असते. अशा काळात दूरदर्शन पाहण्यामुळे त्यांच्या मानसिक व सामाजिक आरोग्यावर विविध परिणाम होत असतात. आता हे त्या विद्यार्थ्यांवर आधारित आहे की ते दूरदर्शनवर काय पाहतात व त्याचा संदर्भ स्वतःच्या विचारांशी कसा जोडतात. प्रस्तुत संशोधनाद्वारे कुमारावस्थेतील विद्यार्थ्यांच्या मनोसामाजिक आरोग्यावर दूरदर्शन कशा प्रकारे परिणाम करते या बाबत विविध दृष्टीकोनाचा अभ्यास करण्याचा प्रयत्न केलेला आहे.

कुमारावस्था ही जीवनाची अत्यंत महत्त्वाची पायरी आहे. या काळात विद्यार्थी भरकटत असतात. जे दिसते ते सर्व सत्य वाटते व तसेच अनुकरण करण्याचा प्रयत्न केला जात असतो. विद्यार्थ्यांना विविध छंद याच काळात जडत असतात. विद्यार्थ्यांचा हा काळ नाजूक व मानसिक गोंधळाचा असतो. आज आपण सर्वेक्षण केल्यास असे दिसेल की, कुमारावस्थेत मुलांना चित्रपट पाहणे, गाणे ऐकणे, विविध ॲक्शन असलेले कार्यक्रम पाहणे आवडते. काही विद्यार्थी तासनतास दूरदर्शन पाहत असतात. एकंदरीत दूरदर्शन हा सर्वात प्रभाव टाकणारा घटक याकाळात उरत असतो. आपणास माहित आहे की, दूरदर्शनचे

चांगले व वाईट असे दोन्ही परिणाम विद्यार्थ्यांवर होत असतात. दूरदर्शनला तर आता इडियट बॉक्स म्हटले जाऊ लागले आहे. कदाचित हा नकारात्मक विचार असू शकतो. मात्र समाजात होणारे तरुणांचे वैचारीक परिवर्तन हे बहुतांशी नकारात्मक दिसल्यामुळे काहींना असे वाटू शकते. मात्र सर्वस्वी हे सत्य नाही हे ही आपल्याला माहित आहे.

संशोधन समस्या :- कुमारावस्थेतील विद्यार्थ्यांच्या मनोसामाजिक आरोग्यावर दूरदर्शनच्या होणाऱ्या परिणामांचा अभ्यास.

संशोधनाचे उद्दिष्ट्ये :-

- 1) कुमारावस्थेतील विद्यार्थ्यांच्या मानसिक आरोग्यावर दूरदर्शनच्या होणाऱ्या परिणामांचा अभ्यास करणे.
- 2) कुमारावस्थेतील विद्यार्थ्यांच्या सामाजिक आरोग्यावर दूरदर्शनाच्या होणाऱ्या परिणामांचा अभ्यास करणे.
- 3) दूरदर्शन व विद्यार्थ्यांचे मनोसामाजिक आरोग्य यांच्यातील संबंधाबाबत पालक व शिक्षकांच्या दृष्टीकोनाचा अभ्यास करणे.

संशोधनाची गरज व महत्व :-

मानवी आयुष्यातील कुमारावस्था अत्यंत महत्वाचा कालावधी मानला जातो. व्यक्तीची विचार सरणी व जीवन विषयक तत्वज्ञान याच काळात परिपक्व होत असते. या दृष्टीकोनातून शिक्षणप्रक्रियेत याचा विचार सतत होत असतो. आजच्या या विज्ञानयुगात विविध प्रसारमाध्यमे व्यक्ती विचार व जीवनावर सतत परिणाम करत असतात. त्यातही सध्या सर्वाधिक लोकप्रिय माध्यम दूरदर्शन आहे कारण हे दृकश्राव्य माध्यम आहे. तसेच विविध कार्यक्रम, गाणे, चित्रपट, स्पर्धा इ. एकाचवेळी पाहता व ऐकता येतात. अर्थात मनोरंजनाचे सर्वात प्रभावी माध्यम दूरदर्शन आहे. या मनोरंजनातूनच व्यक्तीच्या विचारांनाही चालना मिळत असते. तसेच मुलांच्या वर्तनावरही दूरदर्शनवरील व्यक्तिरेखांचा सर्वाधिक प्रभाव होत असतो.

कुमारावस्थेतील मुले जेव्हा दूरदर्शन पाहतात तेव्हा त्यातील व्यक्तीरेखांशी एकरूप होऊन जातात. बऱ्याचवेळा त्याचप्रमाणे अनुकरणही करण्याचा प्रयत्न करतात. एकंदरीत दूरदर्शनचा परिणाम या मुलांच्या मनावर खोलवर होत असतो. यातूनच मुलांचे मानसिक आरोग्य प्रभावित होत असते. दूरदर्शनमधील चित्रपटात अथवा एखाद्या कार्यक्रमात काही व्यक्तीरेखा कशा वागतात, कशा बोलतात, कोणत्या परिस्थितीत कसे वर्तन करतात इ. प्रभावीपणे ही मुले पाहतात. त्याचे निरीक्षण करतात व त्याविषयी सतत चिंतनही करीत असतात. अनेक वेळा ही मुले नकारात्मक भूमिकेला अधिक प्राधान्य देतात. यात कदाचित त्या भूमिकेचा प्रभावीपणा, भव्यदिव्यता, मनासारखे वागण्याचे तेथे असलेले स्वातंत्र्य इ. चा प्रभाव या विद्यार्थ्यांवर होत असतो.

एकंदरीत दूरदर्शन मनोरंजनाचे जेवढे महत्वपूर्ण साधन आहे, तेवढेच जगाचे ज्ञान देणारे आहे. विद्यार्थ्यांच्या मनोसामाजिक आरोग्यावरही परिणाम करणारे आहे. या दृष्टीकोनातून प्रस्तुत संशोधनाच्या माध्यमातून दूरदर्शनमूळे कुमारावस्थेतील मुलांच्या मानसिक व सामाजिक आरोग्यार कसे परिणाम होतात? या विषयी पालक व शिक्षकांचे दृष्टीकोन काय आहेत? इ. बाबत महत्वपूर्ण माहिती मिळेल ज्या आधारावर विविध उपाययोजना करता येऊ शकतात. समाज, शिक्षक व पालकांना एक सुयोग्य दिशा मिळणार आहे.

संशोधनाची व्याप्ती आणि मर्यादा :-

- 1) प्रस्तुत संशोधन अभ्यासासाठी नंदूरबार शहरातील ५० कुमारावस्थेतील विद्यार्थ्यांची, ५० पालकांची, २५ माध्यमिक शिक्षकांची निवड केली आहे.
- 2) प्रस्तुत संशोधन नंदूरबार शहरापूरतेच मर्यादित आहे.
- 3) सदर संशोधनात कुमारावस्थेतील विद्यार्थ्यांच्या मनोसामाजिक आरोग्यावर होणाऱ्या परिणामांबाबत पालक व शिक्षक यांच्या दृष्टीकोनाचा अभ्यास करण्यात आला आहे.

संशोधन पध्दती :- सदर संशोधन हे गुणात्मक स्वरूपाचे आहे. म्हणून प्रस्तुत संशोधनासाठी सर्वेक्षण संशोधन पध्दतीचा उपयोग करण्यात आला आहे.

नमुना निवड :- सदर संशोधनात समस्या व पध्दती निश्चित केल्यानंतर संशोधकाने अभ्यासासाठी नंदूरबार शहरातील ५० कुमारावस्थेतील विद्यार्थी, २५ माध्यमिक शिक्षक व ५० पालक यांची नमुना म्हणून निवड केली आहे.

संशोधनाची साधने :-

प्रस्तुत संशोधन अभ्यासात विद्यार्थ्यांच्या वर्तनासंदर्भात तसेच सामाजिक आरोग्य व मानसिक आरोग्य यावर दूरदर्शनचा काय परिणाम होतो. या संदर्भात माध्यमिक शिक्षक, कुमारावस्थेतील विद्यार्थी व पालक यांची मते जाणून घेण्यात आली आहेत. यासाठी मुख्यत्वे प्रश्नावली निरीक्षण व मूलाखत या तंत्राचा वापर करण्यात आला आहे. तसेच चर्चा तंत्राचाही वापर करण्यात आला आहे.

माहितीचे संकलन व अर्थनिर्वचन :-

संशोधकाने संशोधन अभ्यासासाठी समस्या निश्चित केल्यानंतर माहिती संकलनाची साधने निश्चित केली. प्रथम मुलाखत व अनौपचारिक चर्चेच्या माध्यमाने पालकांकडून माहिती संकलित करण्यात आली. त्याच बरोबर माध्यमिक शिक्षक व प्रत्यक्ष कुमारावस्थेतील विद्यार्थ्यांकडून प्रश्नावलीच्या माध्यमाने माहिती संकलित करण्यात आली. सर्व माहिती संकलित झाल्यानंतर शेकडेवारी व गुणात्मक पध्दतीने सर्व माहितीचे वर्णनात्मक विश्लेषण व अर्थनिर्वचन करण्यात आले.

संशोधनाचे निष्कर्ष :-

- 1) प्रस्तुत संशोधनासाठी निवडलेल्या सर्वच प्रतिसादकांनी दूरदर्शनचा परिणाम विद्यार्थ्यांच्या मनोसामाजिक आरोग्यावर होतो हे मान्य केले आहे.

- २) ८०% विद्यार्थ्यांना जास्तीत जास्त वेळ दूरदर्शन पाहायला आवडते यावरून या विद्यार्थ्यांवर दूरदर्शनचा प्रभाव किती आहे हे स्पष्ट होते.
- ३) ७०% पालकांच्या दृष्टीकोनातून या विद्यार्थ्यांवर दूरदर्शनचा नकारात्मक परिणाम होतो. तर ३०% पालकांना पूर्णपणे असे वाटत नाही.
- ४) शिक्षकांच्या मते या विद्यार्थ्यांच्या वागण्यावर व बोलण्यावर दूरदर्शनचा ६०% प्रभाव दिसून येतो. विद्यार्थ्यांच्या मनावर व वर्तनावर दूरदर्शनचा खोलवर परिणाम होत असतात. ८०% पालकांच्या मते हे विद्यार्थी दूरदर्शनमूळे अभ्यासाकडे दुर्लक्ष करतात.
- ५) बहुतांशी पालक व शिक्षकांच्या मते विद्यार्थ्यांची मानसिक पक्वता ही वयाच्या अनुषंगाने लवकर होत असते. याचे प्रमुख कारण दूरदर्शनच आहे.
- ६) कुमारावस्थेतील ६०% विद्यार्थ्यांना दूरदर्शनवरील नकारात्मक भूमिकाच अधिक प्रभावित करतात. तसेच ॲक्शन व मारधाडीचेच कार्यक्रम अधिक पाहायला आवडतात. यामुळे त्या विद्यार्थ्यांची मानसिकता ही विचलीत होत असते.
- ७) दूरदर्शनवरील प्रभावामुळे ही मुले वागतांना व बोलतांना त्यातील व्यक्तिरेखांचे अनुकरण करण्याचा सतत प्रयत्न करतात. यामुळे भविष्यात सामाजिकीकरणात अनेक अडथळे निर्माण होत असतात.
- ८) दूरदर्शनवरील लैंगिकदृष्ट्या उदयुक्त करणारी चित्रे व कार्यक्रम यामुळे बऱ्याचवेळा हे विद्यार्थी मानसिक गोंधळात पडतात. तसेच उत्सुकताही वाढते यामुळे त्यांच्या वर्तनात अचानक बदल व्हायला सुरुवात होते.
- ९) शिक्षक व पालक हे जास्तीत जास्त वेळ विद्यार्थ्यांना दूरदर्शन पासून दूर ठेवण्याचा प्रयत्न करत असतात. पालक व शिक्षकांच्या मते दूरदर्शनमुळे दिवसेंदिवस विद्यार्थ्यांचे सामाजिक व मानसिक आरोग्य धोक्यात येत आहे. अर्थात या विद्यार्थ्यांत नकारात्मक सामाजिक वर्तन अधिक दिसून येते.
- १०) दूरदर्शनवरील हिंसक दृष्ट्यांचाही नकारात्मक परिणाम या विद्यार्थ्यांच्या मनावर होत असतो यामुळे हिंसक विचारांची जोपासना या वयात होण्याची शक्यता नाकारता येत नाही यामुळे हे विद्यार्थी मानसिक दृष्ट्या अस्थिर होतात.
- ११) दूरदर्शनवरील बहुतांशी कार्यक्रमांमुळे विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाची सुयोग्य व समृद्ध जोपासना होत असली तरी याचे प्रमाण व हेतू फारच कमी दिसून येतो.
- १२) पालक व शिक्षकांच्या मते सामाजिक, सांस्कृतिक, धार्मिक व नैतिक मूल्ये या विद्यार्थ्यांत रुजवितांना अडचणी येतात कारण मूल्ये रुजविण्यासाठी निर्माण केलेले वातावरण व दूरदर्शनवरील कार्यक्रम यात खूप मोठी तफावत आहे. अर्थातच विद्यार्थी मोठ्यांचे ऐकण्यापेक्षा दूरदर्शनवरील कार्यक्रमांना अधिक महत्त्व देतात.
- १३) एकंदरीत पालक, शिक्षक व विद्यार्थ्यांच्या प्रतिसादावरून असे दिसून येते की, या कुमारावस्थेतील

विद्यार्थ्यांच्या मनावर व सामाजिक जीवनावर व आरोग्यावर खूप खोलवर मात्र सकारात्मक कमी व नकारात्मक अधिक प्रभाव दूरदर्शनचा दिसून येतो.

संदर्भ सूची :-

- १) ऱ्हाडे डॉ.बी.एम. (२००७), शास्त्रीय संशोधन पध्दती, नागपुर, पिंपळपुरे प्रकाशन
- २) आगलावे डॉ. प्रदिप (२००२), संशोधन पध्दती व तंत्रे, नागपूर, विद्या प्रकाशन
- ३) जगताप ह.ना. (२००१). शैक्षणिक मानसशास्त्र, पुणे, अनमोल प्रकाशन
- ४) लीला पाटील (२००७), आजचे शिक्षण : आजच्या समस्या, पुणे, श्रीविद्याप्रकाशन
- ५) संपादक डॉ. किशोर चव्हाण (ऑक्टोबर - २०१०). शिक्षण तरंग (मासिक)
- ६) जोशी विनय (२०१०), ताण, पुणे, डायमंड पब्लिकेशन,

GOEIIRJ